

ՉԵՌԱԳՐԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

ԼՈՒՍԻՆԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ԲԵՌԼԻՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԳԱՐԱՆԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ՄԱՆՐՈՒՍՄՈՒՆՔԸ (Ժ.Գ. դար)*

Բանալի բառեր՝ Ավագ Ծաղկող, Սարգիս մետրոպոլիտ, Ներսես Շնորհալի, Այունիք, Սուլթանիե, հնագրություն, մանրանկարչություն, պատկերագրություն, ոճ:

Բեռլինի Պետական գրադարանի Արևելյան ձեռագրերի բաժնում (այսուհետ՝ Բեռլ.) պահվող հայերեն խազագրչալ Մանրուսմունքը (Հ^մ 279) միջնադարյան հայ հոգևոր երաժշտության կարևոր վկայություններից մեկն է: Այն սույն հավաքածուի հայերեն ամենահին մատյանն է¹: Ձեռագիրը գիտական շրջանառության մեջ է դրել Ն. Քարամյանցը 1888 թվականին՝ կազմելով Բեռլինի այն ժամանակ Արքայական գրադարանի հայերեն ձեռագրերի ցուցակը²: Հեղինակը մատյանի ֆիզիկական հատկանիշները նկարագրելուց հետո համառոտ ներկայացնում է բովանդակությունը և բերում հատվածներ հիշատակարաններից: Այժմ ձեռագրի թվային պատճենը Ն. Քարամյանցի ցուցակի տեղեկությունները լրացնող համառոտ նկարագրության հետ միասին հասանելի է Բեռլինի Պետական գրադարանի էլեկտրոնային կայքում³: Ավելորդ չենք համարում այս նկարագրություններին ավելացնել մատյանի պրակահաշիվը, որպեսզի ձեռագրի ֆիզիկական նկարագրությունն ավելի ամբողջական դառնա: Այսպես՝ թ. 139⁴, պրակ՝ Ա.-ԺԲ.Մ12 (Ժ.13, ԺԲ.6): Հիշատակարանների մի մասը,

---

* Ներկա աշխատությունը հոդվածագիրը ներկայացրել է ակադեմիկոս Լևոն Խաչիկյանի ծննդյան 100-ամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողովում, որը կայացավ 2018 թ. հունիսի 28-30-ը՝ Մաշտոցի անվան Մատենադարանում:

¹ N. Karamianz, *Verzeichnis der armenischen Handschriften (der Königlichen Bibliothek zu Berlin)*, Berlin, 1888, p. 27, B. Brentjes, “Armenische Miniaturen in Sammlungen der DDR”, *The Second International Symposium on Armenian Art, Collection of Reports*, v. IV, Yerevan, 1978, p. 7.

² N. Karamianz, նշվ. աշխ., էջ 25-27:

³ Թվային պատճենը տե՛ս հետևյալ հղմամբ՝ http://orient-digital.staatsbibliothek-berlin.de/receive/SBBMSBook_islamhs_00004092:

⁴ Հիշատակված երկու նկարագրություններում 138 մագաղաթե թերթ է համարակալված, վերջին՝ 139-րդ թերթը, որը մեջտեղից հորիզոնական գծով հատված է, մենք ներառում ենք թերթակալման մեջ, քանի որ այն վերջին՝ ԺԲ. պրակի մաս է կազմում և ոչ թե պատահիկ պահպանակի դեր է կատարում ձեռագրի համար:

ինչպես նշեցինք, տպագրել է Ն. Քարամյանցը⁵, ապա Գ. Հովսեփյանը տպագրել է հետագայի մի հիշատակարան (1452 թ.), որը վրիպել էր նախորդի ուշադրությունից⁶, մենք կավելացնենք միայն այն հիշատակարանները, որոնք նախկինում չեն տպագրվել:

Հիշատակարաններ ստացողի՝

49ա «Զմեծ մետրապոլիտոն⁷ Սիրնեաց՝ զտէր Սարգիս, զստացաւոյ Տետրակիս, յիշեցէ՛ք ի Քրիստոս»:

123ա «Զերջանիկն տէր Սարգիս՝ զստացող Տետրակի, յիշեա՛յ ի Քրիստոս Յիսուս, որում փառք»:

135ա «Յիշատակարան Տետրակիս, զի յետոյ գրեցաւ...»:

Հիշատակություն հետագայի՝

1ա «Բարեխիղճ և բարեգութ Ալլահի անունից» արաբերեն գրությունն է՝
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Ձեռագրի սկզբում և վերջում կան հավելագրություններ: Ստորև համառոտ ներկայացնում ենք դրանք:

1բ «Անբաժանելի և ընամագոյ... բանաւոր հաւտի», «Փառք քեզ, որ յանէից գոյացուցեր...», «Փառք քեզ, որ տեսչութեամբ...», «Տէր երկ[նաւոր], ալելուա...»:

2ա հիշատակարանից ցած՝ «Փառք Հաւր և Որդոյ...» և «Յո՛յց մեզ, Տէ՛ր, զողորմութիւնս...»⁹:

136բ-137ա «Զարթի՛ր, ընդէ՛ր ննջես...: Վասն ի գիշերի...: Վասն ի վերուստ...: Յիշեա՛, Տէ՛ր, և ողորմեա՛»:

137բ «Անբաժանելի և ընամագոյ... բանաւոր հաւտի» (նույնն է 1բ էջի հավելագրության հետ):

138ա «Ամենակալ ես, Տէ՛ր զաւրութեանց... Տէ՛ր ամենակալ, ի քում արքայութեանդ», «Ալլելուա...»¹⁰:

⁵ Նույն տեղում, էջ 26-27:

⁶ Գ. Եպս. Յովսէփեան, «Ազիզբէկենի եւ նրանց շինարարական գործը (պատմա-հնագիտական ուսումնասիրութիւն)», *Բանբեր Հայաստանի գիտական ինստիտուտի*, գիրք Ա. եւ Բ., Վաղարշապատ, 1921-2, էջ 196:

⁷ *Մետրապոլիտ* – արեւելահայկապոս մայրաքաղաքի: Հայտնի է, որ Սյունիքի առաջնորդներն են պատիվ ունեցել լինել մետրապոլիտ հայոց, տե՛ս Գ. Աւետիքեան, Խ. Սիւրմէլեան, Մ. Աւգերեան, *Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի* (այսուհետ՝ ՆԲՀ), Վենետիկ, 1836, հ. Բ., էջ 253:

⁸ Ընթերցումը՝ միջնադարագետ, արաբագետ էսթեր Պետրոսյանի:

⁹ Ըստ Ն. Քարամյանցի՝ 1-ին և 2-րդ թերթերն ի սկզբանէ դատարկ են եղել, և ավելի ուշ մի ձեռք 1բ էջում գրել է հավելագրությունը, իսկ 2ա էջում սեփականատեր Մանվել Եպիսկոպոսն է թողել իր հիշատակարանը, որին հաջորդում է առավոտյան պատարագի աղոթքը, տե՛ս N. Karamianz, նշվ. աշխ., էջ 26:

¹⁰ Ըստ Ն. Քարամյանցի՝ այս էջի գրիչը նույնն է 1բ էջի գրչի հետ (տե՛ս նույն տեղում, էջ 27), սակայն, առանձին տառաձևեր ուսումնասիրելով (մասնավորաբար՝ Թ, Մ, Ք, Բ, Դ տառերը), դժվարանում ենք համաձայնել այս տեսակետի հետ, տե՛ս աղյուսակ 4:

Մանրուսմունքներում նման բովանդակությամբ հավելումներ բուն բնագրից առաջ կամ հետո հաճախ են հանդիպում¹¹, ինչպես օրինակ ՄՄ 591 Մանրուսմունքում (1352 թ., Սուրխաթ), որտեղ, սակայն, ձեռագրի նկարագրողը «Անբաժանելի..., Փառք...» (2բ-3ա) հավելագրությունները դիտարկում է որպես գրչափորձ¹²: Գրչափորձ համարելը կարծում ենք մի փոքր վիճելի է, քանի որ եթե ունենք մեկ, երկու և ավել ձեռագրեր, որտեղ նմանատիպ հավելումներ հանդիպում են, ուրեմն արդեն գործ ունենք որոշակի օրինաչափության հետ¹³:

Համաձայն գրչության ժամանակի հիշատակարանի՝ մատյանը 1337 թվականին ընդօրինակել և նկարագրող է Ավագը, Սյունիքի մետրոպոլիտ Սարգսի պատվերով (49ա, 123ա, 135ա): Ընդ որում. «Գրեցաւ և յանգ ելեալ աւարտեցաւ Տետրակս¹⁴ յետ Երգարանիս...», ապա «...երջանիկ մետրապօլիտն և արհիական գլուխն այսմ նահանգիս՝ տէր Սարգիս, խնդրօղ լեալ զկնի Երգարանիս...» (135ա) տողերը հուշում են, որ այս Մանրուսմունքից առաջ գրիչը մի Երգարան է ընդօրինակել:

Հնագրության ուսումնասիրությունը

Դեռևս 2015 թ. «Բանբեր Մատենադարանի» հանդեսում լույս տեսած հոդվածում անդրադարձել ենք այս ձեռագրի գրչությանը՝ համեմատելով ձեռագրացուցակներից մեկ հայտնի ԺԴ. դարում Ավագ անունը կրող այլ գրիչների և մանրանկարիչների մատյանների հետ: Հնագրության համեմատական ուսումնասիրությունը թույլ տվեց հաստատել, որ հիշատակարանում հիշատակվող Ավագը ԺԴ. դարի ինը այլ ձեռագրերից մեկ հայտնի դպիր, ապա սարկավագ և վարդպետ Ավագ Ծաղկողն է (տե՛ս աղյուսակ 1)¹⁵, բացառությամբ 136 և 137

¹¹ Դիտարկումը՝ արվեստագիտության քեկնածու, երաժշտագետ Արուսյակ Թամրազյանի:

¹² Տե՛ս Օ. Եգանեան, Ա. Զէյթունեան, Փ. Անթաբեան, Ա. Քէօշկերեան, Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հ. Բ., խմբագրութեամբ Ա. Մնացականյանի, Օ. Եգանեանի, Ա. Զէյթունեանի, Երևան, 2004, էջ 1417:

¹³ Ինչպես օրինակ՝ ՄՄ 763 – «Փառք Հար և Որդոյ...» (4բ), «Ամենակալ ես, Տէ՛ր գորութեանց, որ...» (331բ), ՄՄ 7125 – «Անբաժանելի և ըհամագոյ...» (3ա), «Փառք Հար և Որդոյ...» (3բ), ՄՄ 9554 – «Զարթի՛ր, ընդէ՛ր ննջես...» (303բ), «Վասն ի վերոյ...» (313բ), ՄՄ 766 – «Անբաժանելի և ըհամագոյ...» (172ա), «Զարթի՛ր, ընդէ՛ր ննջես...» (173բ), ՄՄ 767 – «Անբաժանելի և ըհամագոյ...» (112բ), «Փառք քեզ...» (113ա), նաև Եղմ. 2430, 2ա, տե՛ս Ն. արբեպ. Պողարեան, Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Յակոբեանց, հ. ութերորդ, Երուսաղեմ, 1977, էջ 71:

¹⁴ Տետրակ բառը բացատրվում է իբրև չորս ծալով թուղթ, գրիչով չորս անկյուններով, տե՛ս Մ. Ավգերեան, Գր. ձեղալեան, Առձեռն բառարան Հայկազեան լեզուի, Վենետիկ, 1865, էջ 782, նաև որպես խաղտեառ, երգեր ժամագրքի, տե՛ս ՆԲՁ, հ. Բ., էջ 870:

¹⁵ Առաջարկվող աղյուսակում տեսանելի են առանձին տառաձևեր՝ Վ, Զ, Զ, Ծ, Թ, Ե և Վ միացումը, որոնցով առանձնանում է Ավագի գիրը: Հիմնականում համեմատությունը կատարում ենք 1337-40 թթ. գրված մատյանի հետ, որպեսզի մեր ուսումնասիրությունը ավելի ճշգրիտ լինի, քանի որ տարիների ընթացքում գրչի ձեռագիրը կարող էր մասամբ փոփոխության ենթարկվել:

թերթերի, որոնք գրվել են մեկ այլ գրչի ձեռքով (տե՛ս աղյուսակ 2), թեպետ 135բ և 136ա էջերի միջև բնագրի ճշգրիտ հաջորդականությունը խախտված չէ¹⁶: Ըստ Ն. Քարամյանցի՝ 136ա էջից շարունակվում է ընկած էջի արտագրությունը երկրորդ ձեռքով¹⁷: Չի բացառվում նաև, որ հիմնական գրիչը՝ Ավագը, տվել է կաղապարը, և հետո մեկ ուրիշը շարունակել է¹⁸: Վերջինս նաև հեղինակն է 136բ և 137աբ էջերում գրված հավելագրությունների (տե՛ս աղյուսակ 3): Հիշատակարանում այս գրիչը առանձին տողեր ջնջել է և ավելացրել իրենը, որտեղ հիշատակում է «արհիական գլուխ, ռաբունապետ տեր»՝ Ներսեսին, ով, ըստ Գ. Ալիշանի, հաջորդել է Սարգիս մետրոպոլիտին¹⁹, իսկ ըստ Լ. Խաչիկյանի՝ եղել է վերջինիս ավտոակիրը²⁰:

Ուշագրավ է, որ այս մատյանում Ավագն իր անունը ստորագրում է վ-ով, փոխարեն ւ-ի (Ավագ՝ և ոչ Աւագ), ինչը պատահական զուգատիպություն չէ, քանի որ նույն կերպ նրա անունն ավելի հաճախ հիշատակվում է նաև այլ մատյաններում²¹: Ի դեպ, այս Մանրուսմունքում, նաև ՄՄ 212 Ավետարանում, որ Ավագը գրել, ծաղկել և կազմել է հենց 1337-40 թթ., դպիր և սարկավագ հոգևորական աստիճանները, կամ վարդապետ կոչումը գրչի և ծաղկողի անվան կողքին բացակայում են, ի տարբերություն գրիչ և մանրանկարիչ Ավագից մեզ հայտնի մյուս ձեռագրերի: Հիշատակարանի շարադրանքի կառուցվածքը և նրա բովանդակությունը՝ հանձին հիշատակվող անձանց, ևս հարում է Ավագից մեզ հայտնի մյուս հիշատակարաններին: Կրկին համեմատությունն անենք նույն 1337-40 թթ. ընդօրինակած Ավետարանի (ՄՄ 212) հետ: Այսպես՝ «...ձեռամբ անհիմաստ և անարհեստ փցուն գրչի և ոսկենկար ծաղկի՝ Ավագի...» (ՄՄ 212, 310ա), «Ավագ մեղապարտ, յետին և անարհեստ փծուն գրիչ» (Բեռլ. 279, 135բ), «մեծ իշխանաց իշխանին և մեծահաւատ բարեպաշտին պարոն Բուրթելին..., նաև պարծանաց սիրալիր հարազատին իւրոյ՝ պարոն Իւանէի...», «... եւ յիշխանութեան զօրացելոյն... մեծ իշխանաց իշխանին՝ պարոն Բուրթելին, հօր վերասացեալ զարդու զաւակին՝ պարոն Պեշգենին՝ ստացողի աստուածային գանձուս, եւ ի վերատեսչութիւն եպիսկոպոսութեան տեառն Սարգսի մետրապօլիտի, ի դպրապետութեան մեծն հռետորին Եսայեա» (ՄՄ 212, 310աբ), «...մեծ սպարապետին Հայոց և Վրաց պարոն Բուրթելին և

¹⁶ Լ. Սարգսյան, «Մանրանկարիչ Ավագը (կյանքը և ձեռագրական ժառանգությունը)», *ԲՄ* 22, 2015, էջ 80-1, աղյուսակ IV, Գ 1-2:

¹⁷ N. Karamianz, նշվ. աշխ., էջ 27:

¹⁸ Ձեռագրագիտական դիտարկումների համար շնորհակալություն եմ հայտնում պատմական գիտությունների դոկտոր Գևորգ Տեր-Վարդանյանին:

¹⁹ Գ. Ալիշան, *Սիսական, տեղագրութիւն Սիւնեաց աշխարհի*, Վենետիկ, 1893, էջ 21:

²⁰ Լ. Խաչիկյան, «Սյունյաց Օրբելյանների Բուրթելյան նյութը», *ԲՄ* 9, 1969, էջ 191:

²¹ ՄՄ 7650, 25ա, 180բ, 354ա, Եղմ. 1941, 15ա, 156ա, 245բ, ՄՄ 212, 310ա, 311ա, ՄՄ 7631, 6ա, 17ա, 260բ, 261ա, ՄՄ 6230, 26բ, 303բ, 432բ, Բրիտ. Գրադ. 5304, 2ա, և այլն:

զաւակաց իւրոց՝ Պեշքէնի և Իվանեի, եւ ի լուսաւոր վարժապետութեան մեծին եսայեա» (Բեռլ., 279, 135բ):

Հիշատակարանում ձեռագրի գրչութեան վայրի վերաբերյալ որևէ տեղեկութիւն չկա: Ըստ Ն. արքեպիսկոպոս Պողարյանի²² և Կլ. Մուլթաֆյանի²³ ձեռագիրը ընդօրինակվել է Սուլթանիեում (Իրան): Ինչպես գիտենք, 1337 թվականից առաջ և հետո Ավագն ակտիվ է եղել Սուլթանիեում և Թավրիզում ընդօրինակելով մեզ հայտնի վեց մատյան²⁴: Ա. եպիսկոպոս Մկրտչյանը, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ձեռագիրը գրվել է Սյունյաց Սարգիս մետրոպոլիտի պատվերով և ստացողն էլ նա է, եզրակացնում է, որ մատյանը Սյունիքում է ընդօրինակվել²⁵: Ստացողի Սյունյաց մետրոպոլիտը լինելու հանգամանքը, կարծում ենք, բավարար չէ մատյանի գրչութեան վայրը Սյունիքում տեղորոշելու համար, մասնավորապես, ինչպես կտեսնենք հետո, Սարգիս եպիսկոպոսը 1337 թ. ուխտի է մեկնած եղել Երուսաղեմ:

Ձեռագրի նկարագրական համակարգը

Ձեռագրի նկարագրողումները բաղկացած են էջով մեկ արված մանրանկարից, որտեղ ներկայացված են երկու հոգևորականի դիմանկարներ (2բ, տե՛ս ներդիր, նկ. 1), ապա մեկ կիսախորանից, որը հարգարում է «Երգ զկնի Տէր, եթէ շրթանցն ի Տեառն ներսիսէ կաթողիկոսի: Յիշեսցուք ի գիշերի...» բնագրի սկիզբը (3ա): Մատյանի հետագա նկարագրողումները ներկայացնում են ութ ճակատագրողներ՝ «Թագաւորք ապաշխարութեան: Թագաւոր յաւիտեան...» (9բ), «Կարգ գիշերութեան ալելուաց: Ալելուա... Ողորմութեամբ Տեառն լի...» (19ա), «Հարցնափառեր ապաշխարութեան: Հա՛յր երկընաւոր, որ առաքեցեր զմիածին Որդի քո...» (36բ), «Կարգ ժամամտերու ճաշոյ: Որ ի Հաւրէ առաքեցար...» (49բ), «Ալելուք ճաշոյ կարգաւ: Ալելուիա... Եկա՛յք ցընծասցուք ի Տէր...» (72ա), «Խոնարհեսցուք Աղուհացիցն: Խոնարհեսցո՛յ զունկն քո...» (98ա), «Մեսեդիք Ծննդեան Տեառն: Տէր, ասացի...» (112բ), «Ուղիցիք կարգաւ, Ուղիղ եղիցին աղավթք իմ...» (123բ) մասերի համար: Ճակատագրողներից բացի, ձեռագիրն ունի լուսանցային ձևավորումներ՝ բուսական նախշերի, թռչունների տեսքով և հանգուցազիր ու թռչնազիր գլխատառեր գրեթե յուրաքանչյուր նոր գլխի համար:

Գեղարվեստական հարդարանքի այս համակարգը (բացառությամբ 2բ թերթի դիմանկարի) հանդիպում է տարբեր գրչակենտրոններում ընդօրինակված համաժամանակյա հայերեն մանրուսմունքներում: Բերենք մեզ հասանելի մի քանի օրինակ՝ ՄՄ 8623 (1312 թ., Սիս, Կիլիկիա), Վնտկ. 734 (1313 թ.

²² Ն. աբեգյու. Մովսէս (Պողարյան), Հայ նկարողներ (ԺԱ.-ԺԳ. դար), Երուսաղեմ, 1989, էջ 71:

²³ Cl. Mutafian, *L'Arménie du Levant (XIe-XIVe siècle)*, T. I, Paris, 2012, p. 711.

²⁴ Լ. Սարգսյան, նշվ. աշխ., էջ 75:

²⁵ Ա. եպո. Մկրտչյան, Սյունյաց մետրոպոլիտական աթոռը Օրբելյանների իշխանության ժամանակաշրջանում, Երևան, 2013, էջ 115:

Դրազարկ, Կիլիկիա)²⁶, եղմ. 2438 (1328 թ. Ակներ, Կիլիկիա)²⁷, Փարիզ, Ֆրանսիայի հայկական թանգարան 51 (1324 թ., Բլրցի անապատ, Կիլիկիա)²⁸, Վնտկ. 2152 (1326 թ., Ջորոյ վանք, Տուրուբերան)²⁹, ՄՄ 7125 (1330 թ., Կիլիկիա), ՄՄ 9554 (1337 թ., Կոպրտառա վանք, Կիլիկիա), ՄՄ 764 (1339 թ., Եկեղեցի գավառ), Վնտկ. 661 (1339 թ., Եկեղեցի գավառ)³⁰, ՄՄ 758 (1351 թ.), Հալեպ, Քառասուն Մանկանց եկեղեցու գրադարան 7 (1336 թ., Կիլիկիա)³¹:

Վերոնշյալ պատկերը թույլ է տալիս ասել, որ գրիչ և նկարիչ Ավագը հետևել է կիլիկյան գրչակենտրոններում ստեղծված մանրուսմունքների նկարազարդման համակարգին: Իսկ վերջինիս ձևավորումը, անշուշտ, պայմանավորված է բնագրի բովանդակության ավարտուն խմբագրությամբ:

Ինչպես նշեցինք, մատյանի նկարազարդումը սկսվում է երկու հոգևորականի դիմանկարով: Նրանք ներկայացված են ամբողջ հասակով կանգնած, դիմահայաց, ձեռքերում Գիրք պահած: Խաչազարդ եմիփորոնով և շուրջառով հանդերձանքը վկայում է նրանց բարձր հոգևոր աստիճանի պատկանելության մասին³²: Ձախ կողմի հոգևորականը, որն աջով օրհնում է, գլխին կրում է ակնազարդ խույր՝ պսակված խաչով, իսկ մյուսը՝ սրածայր վեղար և լուսապսակ: Ուլքեր են այս հոգևորականները: Երկրորդի ինքնության շուրջ մասնագետները տարակարծիք են. մեծամասնությունը ենթադրում է, որ պատկերված է ձեռագրում հիշատակվող տեր Ներսեսը (նաև բաբունապետ և արհիական գլուխ³³, թ. 136ա)³⁴, իսկ ըստ Գ. Հովսեփյանի՝ Ներսես Շնորհալին է (1166-73 թթ.) պատկեր-

²⁶ Ս. վրդ. Ճեմնեմեան, Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարեանց ի վենետիկ, հ. Գ., Վենետիկ, 1993, էջ 1079-1086:

²⁷ Թվային պատճենը տե՛ս հետևյալ հղմամբ՝ <https://www.loc.gov/resource/amedmonastery.00271074153-jo/?sp=6>

²⁸ Տե՛ս <http://bvmm.irht.cnrs.fr/mirador/index.php?manifest=http://bvmm.irht.cnrs.fr/iiif/22707/manifest>

²⁹ Ս. վրդ. Ճեմնեմեան, Մայր ցուցակ..., էջ 1091-94:

³⁰ Նույն տեղում, էջ 1101-04:

³¹ Ձեռագրի ներկայիս վայրը հայտնի չէ, իսկ թվային պատճենը տեսնելու հնարավորություն եմ ունեցել 2017 թ. Հիլլ թանգարանում և ձեռագրերի գրադարանում աշխատելու ընթացքում (Միներտա, ԱՄՆ):

³² Քրիստոնեական արվեստում տարածում գտած հագուստի այս ձևը հայ արվեստում հայտնի է թե՛ մանրանկարչության, թե՛ որմնանկարչության ժ-Գ-ԺԳ. դդ. բազում օրինակներով:

³³ Արհիական գլուխ = արհիգլուխ – արհեպիսկոպոսական գլուխ, տե՛ս ՆԲՀԼ, հ. Ա., էջ 364:

³⁴ Գ. Ալիշան, նշվ. աշխ., էջ 20, այստեղ նաև մանրանկարի արտանկարն է հանդիպում (ներդիր 20 և 21 էջերի միջև), Մ. արհեպ. Աղավնունի, «Մարգիս արհեպիսկոպոս Սիմեոն Նյխտաուր Եռուսաղեմի (1337)», Միոն, 1938, թիվ 9 (Սեպտեմբեր), էջ 275, Լ. Խաչիկյան, նշվ. աշխ., էջ 191, Լ. Zakarian, “Un Artista Anti-Unitore del XIV secolo”, Roma – Armenia, a cura di Cl. Mutafian, Roma: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1999, p. 179, Ա. Լալիս. Մկրտչյան, նշվ. աշխ., էջ 115:

ված³⁵: Կարծում ենք՝ Գ. Հովսեփյանի տեսակետն ավելի համոզիչ է: Բերենք մի քանի փաստարկ դրա օգտին. ա) դիմանկարի վերևում «տէր Ներսէս երգող» մակագրութունն է, իսկ մենք գիտենք, որ Ներսէս Գ. Կլայեցի կաթողիկոսը բացի Շնորհալի անունից նաև երգող և երգեցող կոչումն է ունեցել, ինչպես ավանդում է Սամուել Անեցին³⁶, բ) լուսապսակի առկայութունը ցույց է տալիս, որ սրբադասված անձնավորութուն է պատկերված³⁷: Այս հանգամանքը նույնպես չի խոսում այն տեսակետի օգտին, որ պատկերված է ըստնապետ, արքեպիսկոպոս Ներսէսը, գ) հայերեն Մանրուածունքներում ոչ հաճախ, սակայն հանդիպում է Ներսէս Շնորհալու պատկերը, օրինակ՝ ՄՄ 9554, 2ա (1337 թ., տե՛ս ներդիր, նկ. 2), Վնտկ. 2149, 2բ (1340 թ., տե՛ս ներդիր, նկ. 4)³⁸, ՄՄ 591, 3բ (1352 թ., Սուրխաթ, Ղրիմ, տե՛ս ներդիր, նկ. 3)³⁹, Եղմ. 2495 (տեղ և ժամանակ անհայտ)⁴⁰ մատյաններում, դ) թե՛ մեր քննելիք ձեռագրում, թե՛ վերոնշյալ օրինակներում այս դիմանկարը հանդես է գալիս Ներսէս Շնորհալու հեղինակած «Երգ գկնի՛ Տէր եթէ շրթանցն: Յիշեսցուք ի գիշերի...» բնագրի հետ: Նկատենք, որ թվարկածս բոլոր օրինակներում Ներսէս Շնորհալին լուսապսակ է կրում: Նրա հայրապետական հանդերձանքը հիշեցնում է Հակոբ Երկրորդ Անարվազեցու հագուստը Սարգիս Պիծակի նկարազարդած Աստվածաշնչում (ՄՄ 2627, 422բ), որտեղ տեսնում ենք հայրապետի գլուխը ծածկող ճերմակ սրածայր վեղար, ինչպես մեր մանրանկարի դեպքում է:

³⁵ Գ. Յովսեփյան, «Մխիթար Անեցի գրիչ եւ նկարիչ (գործածութեամբ Գլաձորի նկարիչ Աւագ դպրի)», Հասկ հայագիտական տարեգիրք, Ա. տարի, Անթիլիաս-Լիբանան, 1948, էջ 207, նույնի՝ Խաղբակեանք կամ Պոռշեանք հայոց պատմութեան մէջ, մասն երկրորդ, Երուսաղեմ, 1942, էջ 244:

³⁶ ՆԹՀ, Հ. Ա., էջ 673, Գ. Ալիշան, Շնորհալի ու պարագայ իւր, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1873, էջ 3, 85:

³⁷ Հայ արվեստում երբեմն հանդիպում են օրինակներ, երբ լուսապսակով են պատկերվում աշխարհիկ և հոգևոր դասի առանձին ներկայացուցիչներ, ինչպես օրինակ, ըստ Մնացականյանի, Սյունյաց Հովհաննես եպիսկոպոսը Բղենո նորավանքի բարձրաճանդակներից մեկում, տե՛ս Ստ. Մնացականյան, Հայկական աշխարհիկ պատկերաքանդակը, Երևան, 1976, էջ 98-100, նկ. 36: Կարծում ենք՝ նման օրինակները բացառիկ են, և պետք չէ դրանք դիտարկել իբրև պատկերագրական օրինաչափություն, այլպես, եթե նույն տրամաբանությամբ առաջնորդվենք, ապա մեր մանրանկարի դեպքում լուսապսակով պետք է պատկերվեր նաև Սարգիս մետրոպոլիտը:

³⁸ Ս. Վրդ. Չեմենեան, նշվ. աշխ., էջ 1103-06:

³⁹ Այս Մանրուածումն ունի նաև լուսանցային բազմաթիվ պատկերներ: Ձեռագրի նկարագրությունը տե՛ս Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց..., հ. Բ., էջ 1415-18:

⁴⁰ Ձեռագիրը բաղկացած է երկու մասից՝ Մանրուածումն և Տոնացույց: Ըստ Ն. Պողարյանի նկարագրության՝ էջ 4-ում կամարի տակ վարդապետի դիմանկար է պատկերված կանգնած, տե՛ս Ն. արեպյա. Պողարեան, Մայր ցուցակ ձեռագրաց..., էջ 171: Դատելով մանրանկարի տեղադրությունից և նկարագրությունից՝ կարող ենք ասել, որ ամենայն հավանականությամբ Ներսէս Շնորհալին է այստեղ պատկերված:

Մյուս հոգևորականը, որ հանդես է գալիս Շնորհալու կողքին՝ նրանից ձախ, ձեռագրի ստացող Սարգիս մետրոպոլիտն է: Առաջինն այս մասին հիշատակում է Ղ. Ալիշանը⁴¹: Ղ. Ալիշանի և այլոց հետ համակարծիք ենք նաև մենք: Այս մանրանկարը Սարգիս մետրոպոլիտից մեզ հայտնի առայժմ միակ դիմանկարն է⁴²: Ակադեմիկոս Լ. Խաչիկյանը «Բանբեր Մատենադարանի» հայագիտական հանդեսում 1969 թ. տպագրած «Սյունյաց Օրբելյանների Բուրթելյան ճյուղը» հոդվածում քննություն է առնում և վերանայում Սյունյաց մետրոպոլիտների հաջորդական կարգը և արձանագրում, որ 1326 թ. Սարգիսը հիշատակված է որպես Վաղազնի վանահայր, 1333 թ. որպես «աթոռակալ» և արքեպիսկոպոս Սյունիքի⁴³: Այս տվյալները հիշատակվում են 1333 թվականին Վայոց Ձորում Վերին Նորավանքում գրված Ավետարանում (ՄՄ 5651)⁴⁴, և մեկ այլ Ավետարանում գրված Պղնձահանքում (Նոր Ջուղա, Հ^մր 402)⁴⁵: Եվս մեկ կարևոր ձեռագիր կա, որ տեղեկություններ է հաղորդում Սարգիս մետրոպոլիտի մասին: Դա 1306 թ. Կիպրոսի Ճիպս գյուղում գրված Սաղմոսարանն է (Եղմ. 1033), որտեղ հետագայի՝ 1337 թ. հիշատակարանում Սարգիսը հիշատակվում է որպես «...մետրապոլիտս մեծ Հայոց, մանաւանդ տանս Սիւնեաց, եւ պոստոֆրոնտէս»⁴⁶ սուրբ հայրապետանոցիս Տաթևոյ, եւ աշխարհիս Սիսակայ»⁴⁷: Հիշատակարանից տեղեկանում ենք նաև, որ Սարգիսը 1337 թ. ուխտի է գնացել Երուսաղեմ, որտեղ և ստացել է հիշյալ Սաղմոսարանը (էջ 60)⁴⁸: Կարևոր տեղեկություններ են հաղորդվում նաև Սարգիս մետրոպոլիտի ընտանիքի անդամների, հոր՝ Հասանի, որ Սյունյաց իշխանաց տնից է սերում, մոր՝ Վախախի, եղբոր՝ Իվանեի, որ Որոտան երկրի ամիրան է, և եղբորորդու՝ նորընծա քահանա Հովհաննեսի մասին: Վերջինս նշանավոր Հովհան Որոտանեցին է⁴⁹:

⁴¹ Ղ. Ալիշան, *Սիսական...*, էջ 21:

⁴² Սյունյաց այս մետրոպոլիտին պետք չէ շփոթել Օրդուբազարի բուրեպիսկոպոս Սարգսի հետ, որին Ավագը հիշատակում է մի շարք մատյաններում (ՄՄ 7650, 353բ, Եղմ. 1941, 156ա, ՄՄ 4429, 148բ, Վնտկ. 935, 449ա), բացի ՄՄ 212 Ավետարանից, որտեղ հիշատակվող Սարգիսը Սյունյաց մետրոպոլիտն է (310բ):

⁴³ Լ. Խաչիկյան, նշվ. աշխ., էջ 179, 189-91:

⁴⁴ Լ. Խաչիկյան, *ԺԳ. դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ*, Երևան, 1959, էջ 257:

⁴⁵ Ս. Տէր-Աւետիսեան, *Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Նոր Ջուղայի Ամենափրկիչ վանքի*, Վիեննա, 1970, էջ 71, Լ. Խաչիկյան, «Սյունյաց Օրբելյանների...» էջ 191:

⁴⁶ *Պոստոֆրոնտէս (պոստոֆրոնդէս)* որպես առաջին խոհական խնամակալ, և՛ վարժապետ, և՛ վարդապետ, իմաստասեր, տե՛ս ՆԲՀԼ, Հ. Բ., էջ 661: Հայր Ղ. Ալիշանն այս հունարենից փոխառյալ բառը մեկնում է իբրև «հոգացող», տե՛ս Ղ. Ալիշան, նշվ. աշխ., էջ 19, նույնը՝ Մ. արքեպ. Աղավնունի, նշվ. աշխ., էջ 277:

⁴⁷ Ն. Եպս. Պողարեան, *Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Յակոբեանց*, հ. չորրորդ, Երուսաղեմ, 1969, էջ 48:

⁴⁸ Մ. Եպիս. Աղանունի, *Միաբանք եւ այցելութի հայ Երուսաղեմի*, Երուսաղեմ, 1929, էջ 452-3, նույնի՝ «Սարգիս արքեպիսկոպոս...», էջ 276, Ն. Եպս. Պողարեան, *Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Յակոբեանց*, հ. չորրորդ, Երուսաղեմ, 1969, էջ 48-9, Ա. Եպս. Մկրտչյան, նշվ. աշխ., էջ 114:

⁴⁹ Մ. արքեպ. Աղավնունի, նշվ. աշխ., էջ 277, Լ. Խաչիկյան, նույն տեղում, էջ 191:

Չբ էջի մանրանկարում պատկերված անձանց ինքնությունը պարզելուց հետո կարևոր ենք համարում նաև անդրադարձը մանրանկարչին: Նախապես ասենք, որ դեռևս 1978 թ. Հայ արվեստի միջազգային երկրորդ սիմպոզիումում զեկուզելիս գերմանացի գիտնական Բուխարդ Բրենտիեսը նկատել է, որ Չբ էջի մանրանկարը համեմատաբար կոպիտ է և չի համեմատվի հանդիպակաց տիտղոսաթերթի (Յա) հարդարանքի հետ, և գուցե մի ուրիշ ձեռք է այստեղ աշխատել, ապա հավելում է, որ ճակատագրաբար (9բ, 19ա, 36բ, 49բ, 72ա, 112ա, 123բ)⁵⁰ ավելի լավ մանրանկարչի ձեռքով են արվել: Հեղինակը, ենթադրաբար, նաև լուսանցապատկերներն է (10բ, 20բ, 38բ) վերագրում Յա էջի նկարչին⁵¹:

Երբ կողք-կողքի ենք դնում Չբ և Յա էջերի նկարազարդումները, նկատում ենք, որ իսկապես, դրանք նույն ձեռքի գործերը լինել չեն կարող, քանի որ կատարման արվեստով խիստ տարբեր են միմյանցից: Հարց է ծագում, թե ո՞ր մանրանկարների հեղինակն է հիշատակարանում հիշատակվող գրիչ և ծաղկող Ավագը, և ո՞ր մանրանկարը կամ մանրանկարներն են այլ հեղինակի պատկանում:

Մանրուսմունքում պատկերված հոգևորականների դիմանկարները համեմատելով մանրանկարիչ Ավագի այլ ստեղծագործությունների հետ, տեսնում ենք պատկերագրական որոշ ընդհանրություններ. ՄՄ 7650 Ավետարանում հոգևորականների դիմանկարների հետ՝ պատկերված Ահեղ դատաստանի մանրանկարում (տե՛ս աղյուսակ 5), բայց ոճի տեսանկյունից զգալի տարբերություն է նկատելի, ինչը վկայում է այլ ձեռքի միջամտության մասին: Դիմագծերի հաղորդումը՝ ընդգծված այտոսկրեր, դեպի վար պատկերված ակնաբիբեր, կարմրով գունավորված շուրթեր, բավական տարբեր է համեմատվող օրինակներից⁵²: Հաշվի առնելով, որ ստեղծագործողի ոճը տարիների ընթացքում կարող է հասունանալ և փոփոխվել, ավելորդ չենք համարում նաև համեմատությունը ՄՄ 212 Ավետարանի մանրանկարների հետ: Առանձին մանրանկարներից դիմահայաց պատկերված կերպարներ ընտրելուց և քննվող օրինակի հետ համեմատելուց հետո ավելի համոզիչ է դառնում այլ նկարչի մասնակցության մասին վերոնշյալ տեսակետը (տե՛ս աղյուսակ 6): Չի բացառվում, որ մանրանկարիչ Ավագը կարող էր անել մանրանկարի գծապատկերը, իսկ մեկ այլ նկարիչ՝ գունավորել: Ավագից մեզ հասած ձեռագրերի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս նկատել նման օրինակներ: ՄՄ 4429 և Վնտկ. 925 Աստվածաշնչերում մանրանկարներն անավարտ են. առաջինի դեպքում Ավագը հասցրել է միայն գծանկարներն անել, իսկ երկրորդի դեպքում՝ մասամբ նաև գունավո-

⁵⁰ Հեղինակն այստեղ թվարկում է յոթը, և չի նշում 98ա էջի նախապատկերը, որի մարդակերպ և գլխատառը, մեր կարծիքով՝ նույնպես մյուս նկարչի գործն է, տե՛ս B. Brentjes, նշվ. աշխ., էջ 8:

⁵¹ Նույն տեղում:

⁵² Նշենք, որ երկու մանրանկարներն էլ պահպանվածության տեսանկյունից գրեթե նույն՝ ոչ բավարար վիճակում են մեզ հասել: Առանձին հատվածներում ներկը մասամբ թափված է:

րել: Եղմ. 1941 Ավետարանում մանրանկարների մի մասը Ավագի, իսկ մի մասն էլ Մխիթար Անեցու ստեղծագործություններն են: Ունենք նաև օրինակներ, երբ Ավագը ընդօրինակել է մատյաններ, իսկ հետո դրանք ավարտին են հասցրել և նկարազարդել այլ նկարիչներ (ՄՄ 7631, ՄՄ 6402)⁵³: Իսկ ինչպե՞ս բացատրել Ջբ էջի մանրանկարում «գԱվագ նկարիչ յիշեա՛յ/յիշեցէ՛ք» մակագրության առկայությունը: Հնարավոր է երկու բացատրություն. գուցե երկրորդ նկարիչը պահել է նախորդի, այն է՝ հիշատակարանում հիշատակվող գրիչ և ծաղկող Ավագի անունը, կամ էլ այս նկարչի անունը նույնպես Ավագ է եղել⁵⁴:

Փորձենք հասկանալ, թե ինչ հարազատություն ունեն Մանրումունքի մյուս նկարազարդումները Ավագից մեզ հայտնի ձեռագրերի հետ: Տիտղոսաթերթի, ճակատազարդերի (9բ, 19ա, 36բ, 49բ, 72ա, 112բ, 123բ) և լուսանցապատկերների ձևավորումները, դրանցում կիրառված զարդանախշերը, բնագրում հանդիպող թուշնագիր և բուսական գլխատառերը, ծանոթ են մեզ Ավագի այլ մատյաններից (տե՛ս աղյուսակ 7): Զուգահեռները չեն վերաբերում միայն նույն կաղապարների կիրառմանը (ինչպես օրինակ՝ Ա, Վ, Լ, Հ, Տ տառերի դեպքում), քանի որ ԺԳ. դարում արդեն ձևավորված էին գլխատառերի, զարդանախշերի այնպիսի կաղապարներ, որոնք հաճախ նաև տարբեր դպրոցներում ձեռագրից ձեռագիր նույնությամբ կրկնվում են, այլև նկատի ունենք դրանց կատարման եղանակը: Գլխատառերը շարունակող տողի ոսկեգրությունը, ապա հաջորդ տողը կարմիր թանաքով գրելը մի սկզբունք է, որ Ավագը կիրառել է նաև այլ մատյաններում:

Հնդհանրացնելով մեր ասելիքը Բեռլինի Պետական գրադարանի Հ² 279 Մանրումունքի վերաբերյալ, կարող ենք նկատել, որ բովանդակությամբ և գեղարվեստական ձևավորմամբ այն համապատասխանում է դարաշրջանից մեզ հայտնի հայերեն մանրումունքների կառուցվածքին, միևնույն ժամանակ լրացնում է այն որոշ մանրամասներով, ինչպիսին ստացողի դիմանկարն է ներսես Շնորհալու դիմանկարի կողքին: Մանրումունքի հնագրության և նկարչության ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ խազագրչալ այս մատյանն ընդօրինակել և նկարազարդել է ոչ միայն ձեռագրում հիշատակվող գրիչ և ծաղկող Ավագը: Այլ ձեռքի կամ ձեռքերի միջամտությունն ակնհայտ է հիշատակարանում և հավելագրություններում, նաև Ջբ և 98ա էջերի մանրանկարներում:

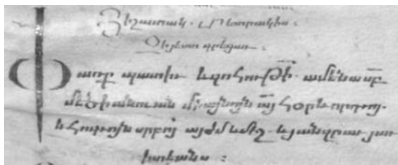
⁵³ Առավել մանրամասն այս մասին տե՛ս Լ. Սարգսյան, նշվ. աշխ., էջ 73-88:

⁵⁴ Վերջին ենթադրությունը պակաս հավանական է թվում, քանի որ Ավագ անունը ժամանակին այնքան տարածված չէ, ինչպես օրինակ՝ Սարգիս կամ Գրիգոր:

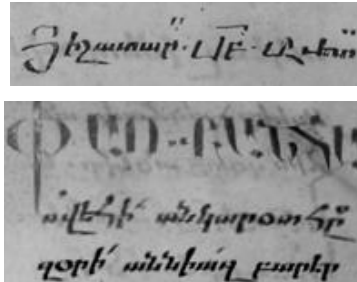
ԱՂՅՈՒՄԱԿՆԵՐ

Աղյուսակ 1

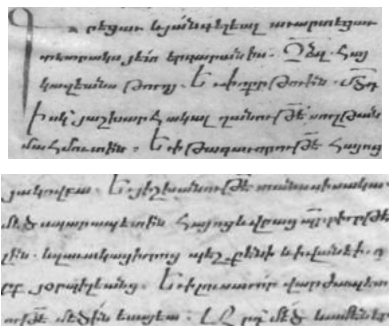
Քեռլ. 279, 135ա

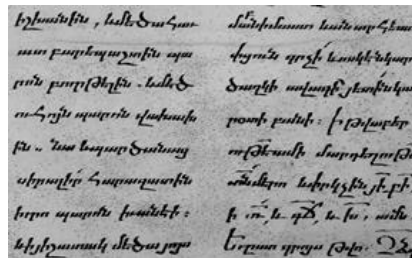
ՄՄ 212, 308բ

Քեռլ. 279, 135բ

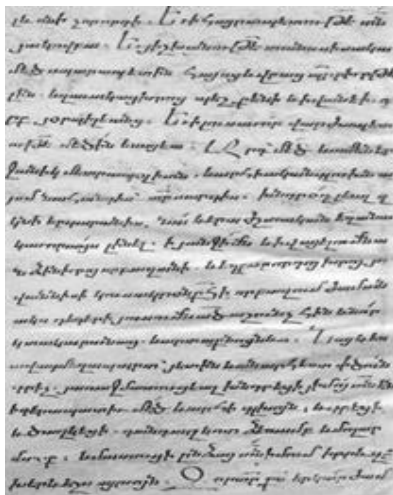

ՄՄ 212/310ա

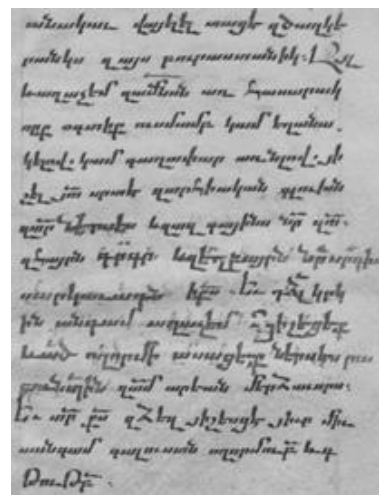

Աղյուսակ 2

Քեռլ. 279, 135բ

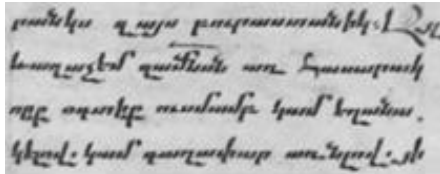

Քեռլ. 279, 136ա

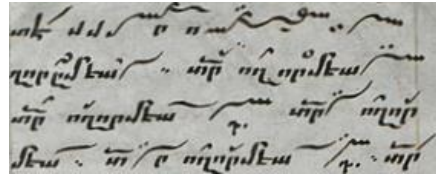

Աղյուսակ 3

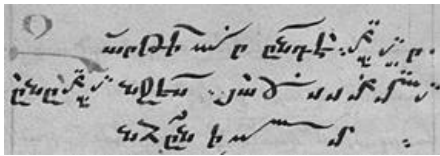
Ֆեոլ. 279, 136ա

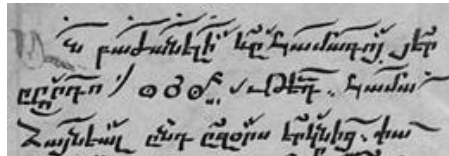
Ֆեոլ. 279, 137ա

Ֆեոլ. 279, 136բ

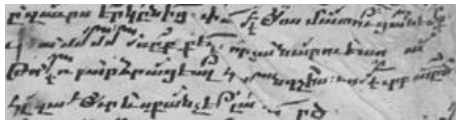

Ֆեոլ. 279, 137բ

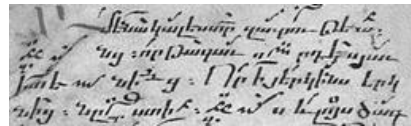

Աղյուսակ 4

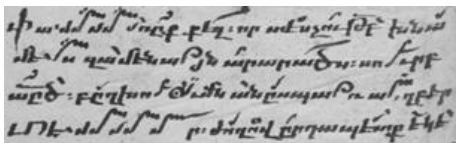
Ֆեոլ. 279, 1բ

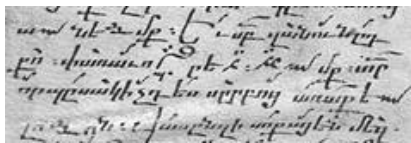
Ֆեոլ. 279, 138ա

Ֆեոլ. 279, 1բ

Ֆեոլ. 279, 138ա

Աղյուսակ 5

Բեռլ. 279, 2բ

ՄՄ 7650, 27ա

Աղյուսակ 6

Բեռլ. 279, 2բ

ՄՄ 212, 213ա, 278բ

Աղյուսակ 7

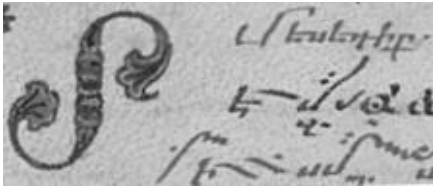
Քեղ. 279, 3ա

ՄՄ 212, 153ա

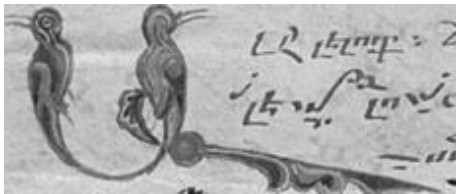
Քեղ. 279, 118բ

ՄՄ 212, 35ա

Քեղ. 279, 72բ

Վնակ. 935, 37ա

ՄՄ 212, 96ա

Բեռլ. 279, 10բ

ՄՄ 212, 245բ, 57ա

LUSINE SARGSYAN
AN ARMENIAN SONG-BOOK (MANRUSMUNK') OF THE 14TH
CENTURY IN THE BERLIN STATE LIBRARY

Key words: Avag, Metropolitan Sargis, Nersēs Shnorhali, Siwnik', Sult'anie, palaeography, miniature, iconography, style.

The scribe and miniaturist Avag was a celebrated medieval Armenian artist, whose artistic heritage is preserved in ten manuscripts. One of them is the Song-Book currently kept at the Department of Christian Orient in the Berlin State Library (Ms. or. oct. 279). The manuscript was copied in 1337 and the commissioner was Metropolitan Sargis of Siwnik' (135r-v). In 1452 was owned by Bishop Manuēl (2r). The exact place where the manuscript was copied is not indicated in the colophon; it could be Sult'anie near Tabriz, since in 1337 Avag was active there.

By its content and miniatures, this manuscript corresponds to the Armenian Manrusmunk's known since the 14th century, but has some additional details such as the portrait of the commissioner Metropolitan Sargis on the folio preceding the title page (2v). Next to his portrait, another clergyman is depicted. Experts have different opinions about his identity; most of them suppose that it is Bishop Nersēs mentioned in the colophon. However, a careful analysis of the caption alongside the portrait, as well as an iconographic and codicological study allowed us to suppose that the portrayed person is Saint Nersēs Shnorhali.

Furthermore, the palaeography and miniatures of the manuscript suggest that not only Avag (mentioned in the colophon) but also another scribe and

painter has worked on it. The interference of the other hand (or hands) appears in the colophon and supplements, as well as in the miniatures on pages 2v and 98r.

ЛУСИНЭ САРГСЯН
АРМЯНСКАЯ КНИГА МАНРУСМУНК ИЗ БЕРЛИНСКОЙ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ БИБЛИОТЕКИ (XIV ВЕК)

Ключевые слова: Аваг, митрополит Саргис, Нерсес Шнорали, Сюник, Султание, палеография, миниатюра, иконография, стиль.

Одной из известных фигур средневекового армянского искусства XIV столетия является писец и миниатюрист Аваг, из художественного наследия которого до нас дошли десять рукописей. Одна из них – Манрусмунк, Певческий сборник, хранящийся, в Отделе восточных рукописей Берлинской государственной библиотеки под номером 279. Рукопись была переписана в 1337 году по заказу митрополита Сюника Саргиса (л. 135 л-об), а позднее, в 1452 году, ее владельцем стал епископ Мануэл (л. 2 л). Колофон не содержит данных о месте создания рукописи, однако исследователи придерживаются мнения, что манускрипт был создан недалеко от Табриза, в Султание, где в 1337 году мастер Аваг развивал активную деятельность.

По содержанию и художественному оформлению, рукопись соответствует структуре армянского Манрусмунка, известного уже в 14-м веке, в то же время она дополнена отдельными элементами, такими как портрет первого владельца, митрополита Саргиса, расположенного перед титульным листом (л. 2 об). Рядом с митрополитом изображен другой священнослужитель, о личности которого у исследователей нет единого мнения. Большинство считает, что здесь изображен упомянутый в колофоне епископ Нерсес. Однако детальный анализ сопровождающей надписи, а также иконографические и кодикологические особенности позволили нам выдвинуть предположение об изображении здесь святого Нерсэса Шнорали.

Изучение палеографии и живописи данной рукописи дает возможность утверждать, что кроме упомянутого в колофоне мастера Авага, над ней работал и другой (или другие) писец и художник. Следы вмешательства других лиц заметно по колофону и дополнительным записям, а также по стилю миниатюр (л. 2 об и 98 л).